

ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВОЇ ОПЕРАЦІЇ «ЛУЦЬКИЙ ПРОРИВ 1916 р.» У СПОГАДАХ ОЛЕКСІЯ БРУСИЛОВА

Досліджуються спогади відомого російського генерала Олексія Олексійовича Брусилова. Аналізуються джерелознавчі аспекти створення мемуарів, доводиться репрезентативність їх для використання в історичних дослідженнях разом із архівними матеріалами, пресою та іншими комплексами та видами джерел. Вивчаються, на основі спогадів генерала О. Брусилова підготовка «Луцького прориву», робиться висновок про значимість використання такої літератури для дослідження історії бойових дій в Галичині в роки Першої світової війни.

Ключові слова: генерал Олексій Брусилов, «Луцький прорив», мемуаристика, історичні джерела, джерелознавство військової історії.

Постановка проблеми. Науковою базою досліджень з історії Першої світової війни є різноманітні види та комплекси джерел. Насамперед це архівні матеріали, а також преса, мемуарні й епістолярні джерела тощо. Мемуари (від латинського «*memoria*», тобто пам'ять) – це особливий вид писемних історичних джерел, який оснований на пам'яті учасника або очевидця подій. При джерелознавчому вивченні мемуарів центральним і найбільш гострим, дискусійним, залишається теоретико-методологічне питання про їхню науково-пізнавальну цінність, як джерел, та можливість використання наданої мемуаристом інформації в історичних дослідженнях.

Аналіз попередніх досліджень. Вивченням мемуарів як історичних джерел займалися М. Черноморський [13], В. Голубцов [7], І. Біск [1], О. Блуднова [2], А. Санцевич [11; 12] та інші історики-джерелознавці. І. Біск, зокрема, підкреслює таку особливість мемуарних джерел, як їхню

Бураков Юрій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Бураков Ю.В., 2014

популярність, широке розповсюдження серед населення та силу впливу на читацькі маси [1, с.124]. В теперішній час в історичній науці спостерігається поворот від історії подій до історії народної або масової. Антропологічний підхід до історії пов'язаний із загальною гуманізацією суспільства. Визначився інтерес дослідників до проблеми людини в історії, розвитку становлення його ідентичності та усвідомлення самоцінності людської особистості.

Серед різноманітних джерел з цієї проблеми, значною за обсягом та важливою, за пізнавальною цінністю, є мемуаристика. Картина бойових дій у ході Першої світової війни на території Галичини буде неповною без оцінок та інтерпретації подій самими учасниками тих буремних років. Серед них важливе місце займають спогади автора розробки, знаменитого в літературі про війну, «Луцького», або «Брусиловського» прориву.

Метою даного розслідування є аналіз мемуарів активного учасника бойових дій у Галичині в роки Першої світової війни – генерала О.О. Брусилова [3]. Дослідники-джерелознавці відзначають, що у мемуарах особливо яскраво виявляється дуалістична природа історичних джерел: з одного боку вони фіксують інформацію про минуле і таким чином є його відбиттям, а з іншого – є частиною епохи, в якій вони виникли. Серед історичних джерел з теми бойових дій в Галичині у роки Першої світової війни виділяються спогади учасників бойових дій, їхня епістолярна спадщина, тогочасна публіцистика та матеріали преси. Особливо місце займають офіційно-документальні матеріали – накази, службова переписка. Важливим джерелом, яке розкриває широку панораму бойових дій в ході Першої світової війни в регіоні Галичини, є спогади генерала Брусилова.

Виклад основного матеріалу. Цікавою і пізнавальною для вивчення минулої епохи є сама історія публікацій мемуарів генерала. Вперше окремі частини із спогадів Брусилова були опубліковані за рік після смерті воєначальника у 1927 р. в московському журналі «Война и революція». Через два роки була видана перша частина спогадів у вигляді окремої книги [4]. Одночасно перша частина

мемуарів вийшла за межами СРСР – у Ризі [5]. Пізніше першу частину спогадів воєначальника неодноразово в Радянському Союзі перевидавали, особливо в роки Другої світової війни [6], а пізніше – в 1946 р., 1963 р., 1983 р. Перевидають їх й дотепер в Росії (Брусилов А.А. Мои воспоминания. – М: Харвест, 2002; Брусилов А.А. Мои воспоминания. – М: Вече, 2013 та ін.).

Другу частину невиданих спогадів вивезла у Прагу після його смерті вдова Н.В. Брусилова і розмістила їх в «Русском архиве». Після завершення Другої світової війни цей архів став трофеєм радянських військ і був переправлений у Москву. У 1948 р. спеціально створеною комісією в СРСР була проведена експертиза, яка визнала другу частину мемуарів Брусилова фальсифікацією анти-радянського змісту. Авторство приписали вдові. В результаті всі рукописи генерала утаємничили й передали на зберігання у Центральний військово-історичний архів СРСР. Через декілька років у 1953 р. з рукописом ознайомився тогочасний міністр оборони Г.К. Жуков, а у 1961 р. за вимогою наукової громадськості відбулася повторна всебічна експертиза, яка визнала авторство Н.В. Брусилової з окремими вкрапленнями текстів самого генерала.

Якщо описані події після 1917 р. викликали сумнів щодо авторства самого генерала О. Брусилова, то перша частина беззаперечно належить йому і саме описує події пов'язані із Галичиною. З початком Першої світової війни О. Брусилова призначили командувачем 8-ї армії Південно-Західного фронту. Відразу ж, не очікуючи підходу мобілізованих корпусів з внутрішніх округів, 8-ма армія вступила у Галиційську битву у серпні 1914 р. Її війська взяли участь у Галич-Львівській операції, Городоцькому (Гродецькому) бої. Перемога над Австро-Угорською армією призвела до окупації російською армією всієї Східної Галичини із головним містом – Львовом. Однак незабаром лівому крилу армій Південно-Західного фронту довелося витримати довготривалі атаки противника від р. Сан до Карпатських гір. В битві під містечком Хировим О. Брусилов виявив уміння концентрувати ударні групи військ на важливих напрямках можливого прориву оборони.

В листопаді 1914 р. війська 8-ї армії билися за вихід на Угорську рівнину. Капітуляція міста-фортеці Перемишля у березні 1915 р. стала останнім досягненням армій Південно-Західного фронту. Прорив російського фронту біля Горлиці 2 травня (19 квітня) 1915 р. викликав «великий відступ» й супроводжувався хаосом. О. Брусилов у своїх спогадах пише про нестачу зброї, боеприпасів, досвідчених командирів середньої та нижньої ланок. Він вказував на технічну відсталість Росії, за яку прийшлося «сплатити кров'ю». На осінь 1915 р. наступ австрійців захлинувся. У полісі 8-ї армії вони зазнали серйозної поразки в Ровенській операції й лише контрудар німецьких військ змусив О. Брусилова залишити відбитий у ворога Луцьк. Війська противників перейшли до тривалої й марудної оборони на фронті.

В березні 1916 р. О. Брусилов призначається головнокомандувачем Південно-Західного фронту. Він замислив і розробив план прориву фронту. Своє рішення на проведення фронтової наступальної операції О. Брусилов письмово виклав у вказівках, які були розіслані командувачам армій 5 квітня 1916 р. Більш докладно рішення сформульовано в директиві №1048 від 7 квітня 1916 р. Нею передбачався перехід армій Південно-Західного фронту в енергійний наступ з метою надання сприяння військам Західного фронту. Найближчою метою наступу був розгром живої сили противника та оволодіння їхніми позиціями [8, с.114-118, с.122-123].

За спогадами О. Брусилова підготовчий період зайняв вісім тижнів [3, с.219]. За цей час з допомогою військової агентури та повітряної розвідки росіяни ознайомилися із оборонними спорудами та розташуванням противника. Військова розвідка та безперервне захоплення «язиків» надали можливість штабам фронтів мати розгорнуту картину розташування частин противника у бойовому порядку. З'ясувалося, що німці зняли із Східного фронту декілька дивізій і перекинули їх на західноєвропейський театр війни. Австрійці теж, сподіваючись на свої міцно укріплені оборонні позиції, передислокували декілька

дивізій на італійський фронт з тим, щоб остаточно подолати опір італійської армії. На початку травня 1916 р. Австро-Угорська армія розгорнула там наступ.

О. Брусилів згадує, що австрійці досить значну увагу приділяли побудові потужної оборони. Вони працювали над нею близько року. Вона складалася з двох-трьох позицій відокремлених одна від одної на відстані 2–3 км. Кожна позиція мала глибину до 4 км і включала в себе дві-три лінії окопів повного профілю, посилені дротяними загородженнями, фугасами, сталевими щитами, бетонованими бійницями. Дріт у деяких місцях був сталевий і його неможливо було врізати ножицями; по ньому проходив електричний струм високої напруги. Сховища були глибоко вриті в землю і захищали людей не лише від легких, але і від важких артилерійських снарядів. Вони прикривалися двома шарами дерев'яних колод, а в деяких місцях були залізобетонні, присипані землею.

Артилерія противника за чисельністю переважала російську, більше було і кулеметів, бомбометів, мінометів. Противник був впевнений у міцності своєї оборони. Брусилів згадує про технічні новинки тогочасної війни, зокрема про використання фотографування місцевості, повітряної розвідки. Повітряна розвідка сфотографувала усі оборонні споруди противника як на бойовій лінії, так і в тилу. Ці світлини за допомогою проекційного апарату розгорталися у план і розміщувалися на карті. Кожний військовий підрозділ мав чітку карту із розташованою напроти позицією ворога [3, с.220-221].

Мемуарист пише, що при підготовці до наступу передбачалося активне застосування бомбардувальної авіації. Готувалися до бомбометань літаки конструкції Ігоря Сікорського «Ілля Муромець». Бомбометання у ті часи здійснювалося у ручному режимі, бомби викидалися над ціллю під час прольоту літака.

Російські війська виконали значний обсяг робіт з інженерного забезпечення атаки. Одним із організаторів інженерного забезпечення був відомий герой наступної радянсько-німецької війни, а на той час підполковник

Д.М. Карбишев, який отримав за це орден Святої Анни II ступеня. У березні 1916 р. начальником інженерів брусиловського фронту став генерал К.І. Величко. Він вперше запропонував нову форму підготовки атаки на місцевості – «інженерні плацдарми». Вони створювалися з метою непомітного підведення атакуючих військ до передових позицій противника. «Плацдарми» склалися із 6–8 паралельних траншей, розташованих на відстані 70-100 м одна від одної. Траншеї з'єднувалися ходами сполучень. На деяких ділянках атаки, росіяни наблизили свої окопи до австрійських позицій на 200–300 кроків [3, с.193].

Особовий склад Південно-Західного фронту, як вказує мемуарист, посилено готувався до майбутньої наступальної операції. В тилу були побудовані ділянки позицій подібні до ворожих, російські солдати вчилися долати їх з ходу. Піхота відпрацьовувала навички захоплення й утримання окремих районів австрійської оборони, артилерія – руйнувати дротяні загородження, опорні пункти. Значна увага зверталася на вироблення чіткої взаємодії піхоти та артилерії [3, с.223].

Новаторством у военній практиці було те, що О. Брусилов чітко поділяв артилерійську атаку на два періоди. В першому – початковим завданням артилерії було знищення дротяних перешкод противника: гранатами легкої артилерії (з дистанції не більше двох верст) передбачалося зробити проходи для піхоти. Потім артилерія, у тому числі і важка, повинна була зруйнувати укріплення оборони противника першої та другої ліній; головна увага зверталася на знищення кулеметних гнізд. Замість ураганного вогню важкої артилерії, який застосовувався раніше протягом однієї-двох годин при наступі, за розпорядженням О. Брусилова повинен був вестися вогонь протягом 15–20 хвилин зі всіх гармат, за даними попередньої пристрілки, наведеної для кожної окремої гармати. Такий вогонь давав кращі результати й до того ж зберігав артилерійські снаряди, яких і далі в російській армії не вистачало [10, с.192-193].

Характерні вказівки О. Брусилова щодо організації піхотної атаки: фронт її визначався в ширину не менше ніж 15–20 верст (1 верста – 1 066,781 метрів) з тим, щоб середні атакуючі частини не постраждали від флангового вогню противника. Наступати піхоті передбачалося хвилями ланцюгів, які би знаходилися на відстані 150-200 кроків одна від одної. Таких хвиль для головної атаки передбачалося утворювати не менше трьох-чотирьох. Солдатам першої хвилі надавали гранати та устаткування для подолання дротяних перешкод. У другій та в третій хвилі солдати тягнули із собою кулемети. Друга хвиля повинна була поповнювати втрати першої, третя хвиля підпирала перші дві і слугувала їм підтримкою. Четверта хвиля була резервом командирів передових полків [3, с.193].

На випадок вдалого прориву піхоти створювалися сприятливі умови для кавалерії. У складі Південно-Західного фронту її було чимало, а у вказівках О. Брусилова передбачалося кинути її у прорив для закріплення успіху атаки. Він писав: «Загалом атака укріпленої позиції в сучасній війні – операція важка, майстерна. Твердо впевнений, що тривалий бойовий досвід буде нами використаний повністю і при майбутньому наступі він буде застосований нами у повній мірі» [3, с.193-194].

Лише за декілька днів до початку наступу, непомітно, вночі, були введені у бойову лінію війська, визначені для атаки. Добре замаскована артилерія на обраних позиціях провела пристрілку по окреслених цілях. У спогадах О. Брусилова відзначено кропітку роботу начальника штабу генерала В.Н. Клембовського. Він пізніше, як і Брусилов, перейшов на сторону більшовиків. З ідеологічних міркувань, а скоріше через більшовицьку цензуру, поза увагою мемуариста залишилися визначні постаті «білого руху», які доклалися до підготовки «Луцького прориву». Серед них генерал-квартирмейстер Південно-Західного фронту М.К. Дітерікс. Згідно з «Положенням про польове управління військами у воєнний час» на нього покладалося: оперативне планування, облік своїх сил та забезпечення їх важливими видами постачання,

розвідка місцевості та сил противника, контррозвідувальна діяльність, керівництво військовою цензурою та військовою пресою, виготовлення карт та забезпечення ними військ (у 1918 р. Дітерікс був начальником штабу корпусу білочехів, а у 1919 р. головнокомандувачем арміями Східного фронту у адмірала Колчака). В Управлінні генерал-квартирмейстера фронту служили полковник М.М. Духонін, капітан В.О. Капель та інші майбутні відомі керівники білогвардійського руху, які доклалися до підготовки «Брусиловського прориву» [9].

Підготовчий період, проведений російськими військами напередодні «Луцького прориву», свідчив про ретельність та скритність майбутньої наступальної операції. Задум командувача фронту поєднувався із оригінальними рішеннями і талановитою розробкою плану наступу. За оцінкою багатьох воєнних істориків, розроблений генералом Брусиловим метод прориву оборони противника був новим кроком у воєнному мистецтві. Розглянутий етап воєнної операції «Луцький прорив» може бути прикладом вдалої, замаскованої та прихованої підготовки до широкомасштабного фронтального наступу і заслуговує на вивчення майбутніми офіцерами сухопутних військ.

Незважаючи на свою незавершеність, Луцький прорив довів, що станом на початок 1916 року російська армія не була розгромлена після важких невдач початкового етапу Першої світової війни та могла ще вести активні дії і завдавати значних втрат противнику. Операція є видатним досягненням воєнного мистецтва, оскільки просування військ на більш ніж 80 км в глибину добре ешелонованої підготовленої оборони – показник, який вперше мав місце під час Великої війни і залишався неперевершеним західними державами аж до літа 1918 р. [14, с.185].

Висновки. Отже мемуари О. Брусилова є цінним історичним джерелом з воєнної історії та воєнного мистецтва. Вони суттєво доповнюють численні документи, пресу, публіцистику і виділяються серед всього комплексу мемуаристики ключовою постаттю – головнокомандувача Південно-Західного фронту. Слід зазначити, що серед

основних видів мемуаристики Першої світової війни переважають спогади, в той час як листування, автобіографії та щоденники представлені досить скупо. В публікаціях мемуарів переважну частку займають спогади воєначальників, а кількість такого роду джерел від рядових учасників подій є незначною.

Загальновідомо, що важливою особливістю спогадів як історичних джерел є їхній суб'єктивізм та залежність від недосконалої людської пам'яті. Намагаючись послабити суб'єктивізм та усунути помилки в пам'яті, деякі історики вимагали від авторів документування їхніх текстів. Але, хоча автор може із користю для себе порівняти мемуари з іншими джерелами, а також включити в них матеріали інших джерел, така ультимативна вимога в принципі неправомірна, так як ігнорує саму природу мемуарного жанру. Будучи послідовно здійснена, вона призвела би до ліквідації жанру й заміні його у більшості випадків неякісними дослідженнями, оскільки мемуарист не зобов'язаний бути кваліфікованим істориком. Характерний для спогадів суб'єктивізм лише посилює необхідність науково-критичного підходу до них, але не применшує можливості їхнього використання в історичних дослідженнях та не виправдовує скептичної їх оцінки як недостовірних джерел деякими істориками. І мабуть, мають рацію ті науковці, які висловлюються за репрезентативність мемуарів та їх використання у дослідженнях разом із архівними матеріалами, пресою та іншими комплексами та видами джерел.

1. *Биск И.Я.* Курс лекций по источниковедению новой и новейшей истории. – Тамбов: Б.и., 1971. – 176 с.
2. *Блуднова Е.Ю.* Мемуары Н.П. Игнатьева как исторический источник: дис. ... канд. истор. наук. – М., 2007. – 216 с. – Электронный ресурс та режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/163378.html>.
3. *Брусилов А.А.* Мои воспоминания. – Москва: Воениздат, 1963. – 288 с.
4. *Брусилов А.А.* Мои воспоминания: Посмертное издание. – М., Л.: Гос. Издат-во, 1929. – 250 с.

5. *Брусилов А.А.* Мои воспоминания. – Рига: Мир, 1930. – 279 с.
6. *Брусилов А.А.* Мои воспоминания. – М.: Воениздат, 1941. – 246 с.;
- Брусилов А.А. Мои воспоминания. – М.: Воениздат, 1943. – 263 с.
7. *Голубицов В.С.* Мемуары как источник по истории советского общества. – М.: Изд. Москов. ун-та, 1970. – 113 с.
8. История Первой мировой войны. 1914–1918. В 2-х т. / Под ред. И.И. Ростунова. – Москва: Наука, 1975. – Т.2. – 496 с.
9. *Мультиатули П.* Великое наступление русской армии в Галиции («Брусиловский прорыв»). – Электронный ресурс та режим доступу: http://ei1918.ru/russian_empire/velikoe_nastuplenie.htm.04.06.09.
10. Наступление Юго-Западного фронта в мае–июне 1916 г.: Сб. документов. – М.: Воениздат. – 1940. – 344 с.
11. *Санцевич А.В.* Джерелознавство з історії Української РСР 1917-1945. – К.: Наук. думка, 1981. – 206 с.
12. *Санцевич А.В.* Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945–1970). – К.: Наук. думка, 1972. – 203 с.
13. *Черноморский М.Н.* Мемуары как источник по истории советского общества // Вопросы истории, 1960, №12.
14. *Івахів О.С.* Брусиловський прорив: передумови та наслідки // Перша світова війна у військово-історичному вимірі (до 100-річчя події): Збірка матеріалів Міжнародного наукового форуму 26–28 червня 2014 р. Жешув (Польща) – Львів (Україна). Укладачі: Бураков Ю.В., Івахів О.С. – Львів: АСВ, 2014. – 211 с.

Надійшла до редакції 10.09.2014 р.

Рецензент: *Сухий О.М.*, доктор історичних наук, професор, зав. кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка. м. Львів

Бураков Ю.В.
ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ПРОВЕДЕНИЯ БОЕВОЙ ОПЕРАЦИИ
«ЛУЦКИЙ ПРОРЫВ» В ВОСПОМИНАНИЯХ АЛЕКСЕЯ БРУСИЛОВА

Исследуются воспоминания известного русского генерала Алексея Алексеевича Брусилова. Анализируются источниковедческие аспекты создания мемуаров, доказывається репрезентативность их для использования в исторических исследованиях вместе с архивными материалами, прессой и другими комплексами и видами источников. Изучается на основе воспоминаний генерала А. Брусилова подготовка «Луцкого прорыва», делается вывод о значимости использования такой литературы для исследования истории боевых действий в Галиции в годы Первой мировой войны.

Ключевые слова: генерал Алексей Брусилов, «Луцкий прорыв», мемуаристика, исторические источники, источниковедение военной истории.

Burakov Y.
DISPLAYING THE HISTORY OF THE COMBAT OPERATIONS
«LUTSK BREAKTHROUGH 1916» IN THE MEMOIRS OF OLEKSIJ BRUSILOV

Flashbacks of the known Russian general Oleksij Oleksij Brusilova are probed. The aspects of sources of creation of memoirs are analysed, proved its representation for the use in historical researches together with the archived materials, press and other complexes and types of sources. Studied, on the basis of flashbacks of general O. Brusilov preparation to the «Lutsk breakthrough», drawn conclusion about meaningfulness of the use of such literature for research of history of battle actions in Galychina in the years of First world war.

Key words: general Oleksij Brusilov, «Lutsk breakthrough», memorialist, historical sources, source study of military history.